

11. Lipin M. Patriotyzm: spokusa ideologijeju [Tekst] / M. Lipin // Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'no-ekonomichnogo univrsytetu. – 2009. – №3. – S.113–120.

12. Prohorenko O. Ja. Patriotyzm – real'na protydyja korupcijnym projavam v Ukraini [Tekst] / O. Ja. Prohorenko, O. O. Grynychak // Ekonomika ta derzhava. – 2012. – №1. – S.105–107.

13. Radzjievskij V. O. Jevromajdan: patriotyzm u kul'turnomu poli Ukraini [Tekst] / V. O. Radzjievskij // Visnyk Nacional'noi' akademii' kerivnyh kadriv kul'tury i mystectv. – 2014. – №2. – S.56–60.

14. Rak O. Ju. Patriotyzm i nacionalizm – dvi nevid'jemni skladovi polityky (introformacijnyj pidhid) [Elektronnyj resurs] / O. Ju. Rak // Politologichni zapysky. – 2013. – №7. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_15

15. Rasydov S. F. Vyhovannja gromadjans'kosti ta patriotyzmu jak cinnostej gromadjans'kogo suspil'stva [Tekst] / S. F. Rasydov // Duhovnist' osobystosti. – 2011. – Vyp.3. – S.107–117.

16. Riznychenko K. S. Patriotyzm jak osnova nacional'noi' idei' suchasnogo Kytaju [Tekst] / K. S. Riznychenko // Pedagogichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tehnologii'. – 2014. – №4. – S.286–292.

17. Steh Je. O. Analiz definicii' «patriotyzm» u social'no-pedagogichnij nauki [Tekst] / Je. O. Steh // Social'na pedagogika: teorija ta praktyka. – 2012. – №3. – S.22–26.

18. Tarasevych V. M. Antykryzovij potencial ekonomichnogo patriotyzmu [Tekst] / V. M. Tarasevych // Ekonomika Ukraini'ny. – 2015. – №6. – S.50–52.

19. Ternopil's'ka V. I. Osoblyvosti vyhovannja patriotyzmu u students'koi' molodi [Elektronnyj resurs] / V. I. Ternopil's'ka // Visnyk Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukraini'ny. – 2012. – Vyp.3. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnads_2012_3_24

20. Tolstoj L. N. Patriotizm i pravitel'stvo [Elektronnyj resurs] / L. N. Tolstoj. – Rezhym dostupu: http://az.lib.ru/t/tolstoj_lew_nikolaewich/text_1180.shtml

21. Toro G. D. O grazhdanskom nepovinoenii [Elektronnyj resurs] / G. D. Toro. – Rezhym dostupu: <http://www.klex.ru/cdw>

22. Chernova I. V. Problema patriotyzmu v suchasnomu naukovomu diskursi [Elektronnyj resurs] / I. V. Chernova // Vijs'kovo-naukovij visnyk. – 2011. – Vyp.15. – S.228–238. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2011_15_21

23. Benjamin Franklin's Thoughts... On the Constitution [Electronic resource] – Access regime:<http://www.usa-patriotism.com/speeches/bfranklin1.htm>

24. Bernardo R. 2015's Most and Least Patriotic States [Electronic resource] / R. Bernardo. – Access regime: <https://wallethub.com/edu/most-and-least-patriotic-states/13680/>

25. DeRosa M. Politics and Patriotism [Electronic resource] / M. DeRosa Access regime: <http://www.abbevilleinstitute.org/review/politics-and-patriotism/>

26. Frohnen B. P. Patriotism and the Dangers of Civil and Political Religion, [Electronic resource] / B. P. Frohnen. – Access regime: <http://nomocracyinpolitics.com/2015/03/04/patriotism-and-the-dangers-of-civil-and-political-religion-by-bruce-frohnen/>

27. Huddy L. American Patriotism, National Identity, and Political Involvement [Text] / L. Huddy, K. Nadia // American Journal of Political Science. – Vol.51. – No.1. – January 2007. – P.63–77.

28. Kautz S. Liberalism and Community Ithaca [Text] / S. Kautz. – NY, Cornell University Press, 1995. – 248 p.

29. Michener R. Nationality, Patriotism, and Nationalism in Liberal Democratic Societies [Text] / R. Michener. – St. Paul, MN Paragon House, 1993. – 256 p.

30. Steorts J. L. On America as idea and as history [Electronic resource] / J. L. Steorts. – Access regime: <http://www.nationalreview.com/article/414272/what-patriotism-jason-lee-steorts>

Filatov B. A., Candidate of Juridical Sciences, Member of the Political Council of the Political Party «Ukrainian Union of Patriots», Dnipropetrovs'k (Ukraine, Dnipropetrovs'k), bfilatow@i.ua

Political doctrine of contemporary patriotism: meaning for institutional transformations

In the article the content of contemporary political doctrines of patriotism as a political phenomenon in the context of democratic transformations considered. Special attention is given to the institutional meaning of patriotism as a factor of the society consolidation. Considered institutional determinants of patriotic values for the formation and functioning of democratic political institutions. Analyzed the approaches to the evaluation of patriotism as a political factor of stimulating the voluntary participation of citizens in contemporary Ukraine. The purpose of this paper is to analyze the explanatory potential of political doctrines of patriotism, as factors

of institutional transformations in societies of new democracies and the wording of the main components of the party's political program of the patriotism as a factor in institutional change. Methods of the article are comparative analysis and a method of retrospective analysis that revealed the level of political meaning of patriotism at different stages of the evolution of the political system. Within conclusions indicated that patriotism is able to mobilize people for constructive political action and participation, and promote the formation of new institutions that can resolve the immediate tasks of the transformation society.

Keywords: political doctrine, democratic political institutions, political education, civic and political associations, civil society, democratic values.

Филатов Б. А., кандидат юридических наук, член политического совета политической партии «Украинское объединение патриотов», г. Днепропетровск (Украина, Днепропетровск), bfilatow@i.ua

Политическая доктрина современного патриотизма: значение для институциональных трансформаций

Рассматривается содержание современных политических доктрин патриотизма как политического явления в контексте демократических трансформаций. Особое внимание уделено институциональному значению патриотизма как фактора консолидации общества. Рассматриваются институциональные детерминанты значения патриотических ценностей для формирования и функционирования демократических политических институтов. Анализируются подходы к оценке патриотизма как фактора стимулирования добровольного политического участия граждан в условиях современной Украины. Целью данной статьи является анализ объяснительного потенциала политических доктрин патриотизма как факторов институциональных преобразований в обществах новых демократий, а также формулировки основных составляющих партийной политической программы патриотизма как фактора институциональных преобразований. Методами статьи являются компаративный анализ, а также метод ретроспективного анализа, которые позволили установить уровни политического значения патриотизма на разных этапах эволюции политической системы. В рамках выводов отмечается, что патриотизм способен как мобилизовать население к конструктивной политической деятельности и участия, так и способствовать формированию новых институтов, способных решить насущные задачи трансформационного общества.

Ключевые слова: политические доктрины, демократические политические институты, политическое воспитание, общественно-политические объединения, гражданское общество, демократические ценности.

* * *

УДК 327.54(477)

Войналович В. А.,

доктор політичних наук, професор, завідувач відділу етнополітології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Україна, Київ), v_voynalovich@ukr.net

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОФІЛЮ УКРАЇНСЬКОГО ДОНБАСУ

Аналізуючи впливи соціокультурних чинників давньої і новітньої історії на формування регіональної ідентичності українського Донбасу, автор акцентує увагу на колоніальному характері освоєння краю російським самодержавством, тотальній політиці русифікації та денационалізації радянського режиму, складному переплетенні процесів прискореної урбанізації та культурної маргіналізації, змаганні і домінуванні двох різноспрямованих історичних векторів – російського і українського проектів, у єдності і боротьбі яких викрystalізовувалася специфіка регіону.

Ключові слова: етнічні групи, регіон, регіональна ідентичність, соціокультурні чинники, етнокультурна асиміляція, соціальна маргіналізація.

Драматичні події в Україні, пов'язані з анексією Криму, збройним конфліктом на Сході країни, що стали безпосереднім наслідком військових, загарбницьких та інших деструктивних дій Росії, упродовж майже двох років усе ще перебувають у центрі уваги як української, так і світової спільноти.

На сьогодні вітчизняними і зарубіжними експертами, представниками дипломатичних кіл, ученими, публічними інтелектуалами сформульовано низку версій-гіпотез щодо повернення анексованого Криму, деокупації і реінтеграції Донбасу, врегулювання ситуації в цілому.

Концептуалізація підходів до критичного аналізу таких версій-гіпотез, вибору найоптимальніших з них, як і стратегій їх реалізації, безпосередньо має бути пов'язана з розв'язанням пріоритетної проблеми – проблеми самовизначення української нації та вибору відповідної моделі її подальшого поступу, забезпечення національних інтересів, широкого комплексу питань внутрішнього і зовнішнього життя країни і суспільства.

Очевидно, у контексті згаданих підходів актуалізується потреба глибокого та критичного наукового аналізу причин «донбаського розколу», які, на переконання вітчизняних дослідників, не лише закорінені в далекому історичному минулому краю, але й породжені специфікою новітніх соціополітичних процесів у Донбасі. Поряд з низкою соціально-економічних, суспільно-політичних чинників того, що відбулося, на особливу увагу науковців заслуговують соціокультурні домінуючі параметри поведінкових установок жителів регіону, які, власне, й визначають багато в чому зміст і сутність такого своєрідного феномену, як регіональна ідентичність донбаського соціуму. Специфіка сучасної соціокультурної сфери краю, мотиваторів політичної й іншої соціальної поведінки різних верств мешканців Донбасу є не лише продуктом його суперечливої історії, тривалих суспільно-політичних, соціально-економічних й етнокультурних процесів, а й наслідком тих зовнішніх і внутрішніх викликів, які з особливою гостротою і драматичністю постали на сьогодні перед усією українською спільнотою. Розмаїття існуючих історичних, культурологічних, політологічних, етнологічних як вітчизняних, так і зарубіжних підходів щодо аналізу феномену соціокультурної складової регіональної ідентичності Донбасу надає широкі можливості для узагальнень та відповідних висновків. Проте, зважаючи на мінливість та динамічність соціокультурного профілю регіону в умовах стрімкого і непередбачуваного розвитку подій в Україні, немає особливих підстав вважати вичерпаним завдання його подальшого концептуального осмислення.

Спроби реконструкції історичного минулого Донбасу – непересічного феномену, який постав на місці «Дикого поля», переконливо доводять факт формування на його теренах перших культурних пластів у часи заселення краю первісними людьми (культури нижнього палеоліту, мезоліту, неоліту та енеоліту). Від XV ст. до н.е. територія сучасного Донбасу стає зоною впливу іранських народів – срубників, кімерійців, скіфів, сарматів, а від II ст. н.е. – ареною великого переселення народів. Послідовно змінюючи один одного та утворюючи потужні за тих часів держави – союзи, тут проходили племена готів, аланів та гунів, залишаючи віднайдені з часом артефакти своєї матеріальної та релігійної культури.

Важливими для подальшого етногенезу Донбасу стали події, пов'язані з входженням його теренів до ареалу впливу Хозарського каганату (початок VII ст. н.е.). Вільне поширення в його межах іудейства, мусульманства та християнства, яке проникало сюди з античних міст Кримського півострова, на думку І. Крип'якевича, стало важливим чинником формування віротерпимості місцевого населення, поширення якої зумовлювалося економічними інтересами та потребами розширення торговельних зв'язків [1, с. 35].

Серйозною загрозою для цілісності Хозарського каганату у цей період був тиск слов'янських племен

стародавніх русичів (в'ятичів, радомичів, а особливо чернігівських сіверян), які дедалі активніше брали участь у колонізації краю. Утім, степ і далі був для Русі «невідомою землею» з епізодичним та умовним контролем над нею, залишаючись, як і в попередні часи, колиською кочівництва. До кінця I – початку II тис. н.е. писемні й археологічні джерела зафіксували кілька кочівницьких хвиль з азіатських глибин на степові простори Приазов'я та Північного Причорномор'я («старі мадари» – предки сучасних угорців, печенізький союз степняків, половецькі племена). Попри тісні контакти і активні взаємовпливи східних слов'ян і половецьких племен, історія яких позначена досить тривалою присутністю половців у східноєвропейських степах (середина XI ст. – перші десятиліття XIII ст.), останні, на відміну від скандинавів, за винятком незначної частини кочового населення, не були асимільовані автохтонами. Основний загал половців зберіг у давньоруські часи свою етнічну основу, не залишивши, водночас, і власного явного сліду на сучасній етнографічній карті України.

Суттєві зміни у поселенській структурі степового Приазов'я та Причорномор'я відбулися внаслідок навали монголо-татар, яка супроводжувалася значними втратами місцевого населення та руйнуванням багатьох поселень. Територія сучасного Донбасу перейшла під контроль Золотої Орди (західна частина степової імперії «*Rax Mongolica*») з досить відчутною з цього часу (XIV ст.) у регіоні ісламською присутністю. Військові поразки, завдані татарам Великим князівством Литовським, яке чинило основний спротив Золотій Орді після занепаду Київської Русі і поступовим затуханням активної діяльності володарів Галицько-Волинського князівства, призвели до подальшого розпаду Ординської держави, позначили новий етап в історії донецького степу, який тривав майже до кінця XVI ст. і дістав назву «Дикого поля» (місцевість зі сходу на захід від Дону до Дунаю та з півночі на південь від верхів'їв Сіверського Дінця й берегів Оки до Азовського та Чорного морів). Їх наслідками стало не лише визволення населення сучасної Центральної України від регулярної данини і безпосереднього політичного контролю Ординської держави, але й значного відсунення на схід територіальних володінь останньої, включно з частиною «Дикого поля». У культурно-історичному контексті, як зазначають дослідники, зміни, що постали після цієї події, означали закінчення понад столітньої епохи штучно насадженої ізоляції цих територій від контактів із західною (європейсько-латинською) цивілізацією і переважаючих впливів на них Євразійського «*Rax Mongolica*», синкретизованих після ісламізації Золотої Орди на початку XIV ст. впливами мусульманського Сходу, а також традиційними цивілізаційними впливами занепадаючої Візантійської імперії [2, с. 216].

Саме в час, коли східноєвропейський степ став ареною впливу Великого князівства Литовського, на цих землях оселялися бігли з колишніх земель Київської Русі селяни та холопи. Активізація слов'янської експансії «Дикого поля» у XV – на початку XVI ст., зумовлена посиленням закріпачення селян у Речі Посполитій та Московській державі, супроводжувалася подальшим освоєнням степових земель з боку козацьких вільних громад, для яких особиста свобода, уникнення кріпацтва переважали над перспективою загинути під час набігу кочівників. Таким чином, на розлогих просторах так званого «Великого

кордону», який протягом тривалого часу розмежовував європейський та азіатський світи, почали виникати козацькі зимівники та хутори. Козацька колонізаційна хвиля освоєння «Дикого поля», яка не була однорідною і, крім українського козацтва (запорозьців), складалася з донського козацтва, поступово трансформувала уявлення про східні степові простори як арену превалюючих дій козацьких об'єднань. Таким уявленням сприяв і характер взаємин між запорозькими і донськими козаками. У більшості випадків представники цих етнічних спільнот поселялися окремими компактними групами. Проте усвідомлення спільності інтересів за умови подібності релігійних вірувань, які на той час виступали базовим ідентитетом соціокультурної totoжності, досить часто спонукало до утворення полетнічних поселень. За оцінками сучасників між запорозькими та донськими козаками, особливо ж наприкінці XVII – на початку XVIII ст., склалися добросусідські взаємини [3, с. 14–15].

Одночасно з кінця XV ст. на просторах «Дикого поля» фіксується й присутність Московської держави. Потреба забезпечення надійного захисту її південних кордонів від нападів кочівників змушувала московських володарів вдатися до створення системи оборонних споруд (засічних ліній), організації сторожової прикордонної служби, основою якої ставали сторожові пости, засновані козаками. У багатьох випадках вони перетворювалися на постійні козацькі поселення. Подальше посилення заселення краю пов'язане з ходом та наслідками війни під проводом Б. Хмельницького, коли, рятуючись від бойових дій та утисків польської шляхти, яка відповідно до ухваленної 1651 року Білоцерківської угоди почала повертатися до своїх колишніх маєтків, тисячі селян з Правобережної України втікали на землі сучасного Донбасу. Дослідники висловлюють цілком слушні припущення, що козацько-селянська колонізація вже на тому етапі у перспективі сприяла інкорпорації земель «Дикого поля» до складу Московської держави та перетворення її на Російську імперію, оскільки переселенці не лише і надалі забезпечували захист її південних кордонів, але й брали участь у завойовницьких походах на боці московитів, здійснювали розвідку та розробку місцевих корисних копалин, сприяли піднесенню культури землеробства у краї та поширенню його прогресивних методів серед інших етнічних спільнот [4, с. 38].

Безумовно, є різні оцінки та погляди (і навіть кардинально протилежні) щодо історичної ролі козацтва в освоєнні донських степів, налагодженні господарського життя, збагаченні культурних і релігійних традицій. Але незаперечним є той факт, що поява та життєдіяльність на східно-європейських просторах козацьких спільнот забезпечила тут якісно новий формат співіснування європейської та азіатської цивілізацій, християнського й мусульманського світів. Козацтво стало на той час своєрідним оборонним валом християнського світу, забезпечуючи його поширення на Схід [5, с. 3].

Неабиякий вплив на освоєння земель «Дикого поля», як і перебіг соціокультурних процесів у краї, справили російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. Успішність їх завершення, завоювання Північного Причорномор'я, встановлення політичного контролю над Кримським ханством сприяли посиленню впливів Російської імперії на теренах сучасного Донбасу,

активізації їх заселення східнослов'янським населенням (селянами з Центральної Росії, Правобережної України і Слобожанщини), а також вихідцями з Балкан (у більшості своїй православними за конфесійною належністю сербами, хорватами, болгарами, чорногорцями, румунами), християнським населенням Криму (греками, вірменами, грузинами, болгарами). Саме в цей час продовжується інтенсивне формування полетнічного ландшафту поселенської структури Донбасу, своєрідності його етнокультурних та етноконфесійних традицій. Грунтовні дослідження щодо освоєння краю в XVI–XVIII ст., здійснені В. Пірком, доводять, що наприкінці XVIII ст. населення регіону представляли понад 30 етносів, серед яких українці становили 61,3%, росіяни – 20,5%, греки – 7,3%, вірмени – 6,1%, молдавани – 2,5%, а всі інші – дещо більше 2% від загальної кількості населення [6, с. 112].

Епоха бурхливих етнотомографічних процесів, у ході яких до стихійної селянсько-козацької колонізації додавалося, нерідко у примусовому порядку, завезення з далеких і близьких країн колоністів, була спричинена завданнями оновленого в європеїзованій версії просвіченого абсолютизму російського імперського проекту за часів Катерини II: швидка колонізація опанованих, по суті, «нічийних» земель, стабілізація внутрішньої суспільно-політичної ситуації, зміцнення кордонів, своєчасне надходження податків до державної скарбниці, поповнення зростаючої імперської військової потуги рекрутами, забезпечення умов і місць дислокації військ [7, с. 174].

Наприкінці XVIII ст. Донеччина та Луганщина, що перед тим були краєм козацьких вольностей і кочовищами степовиків, у короткий час перетворилися у територію, існуючу в режимі завойованої, «підзабутої» провінції, навіть без сталої системи державного управління. Місцева еліта, яка досить інтенсивно формувалася шляхом шаленої роздачі рангових земель переважно з російських поміщиків та військових, була цілкоміто імперською й позбавленою будь-яких, окрім суто майнових, зв'язків з краєм. Повільні темпи економічного освоєння колосальних масивів набутих цілнних земель (провідною галуззю господарства залишалося випасне тваринництво), промислового прогресу регіону (попри уже розвіданий на той час величезний природний потенціал), відсутність міст, упорядкованої транспортної інфраструктури, освітніх та медичних закладів, культурних осередків істотно стримували соціально-економічне, суспільно-політичне та соціокультурне відтворення краю.

Український колонізаційний вектор, попри фактичну протидію влади стихійній селянській колонізації, за своєю потужністю залишався поза конкуренцією. Очевидним чином такий висновок підтверджують результати колонізації краю за часів кріпосництва, відображені 10-ю ревізією 1858 р.: населення зросло у понад 2,5 рази, 75% якого становили українські селяни, 13,5% представляли росіяни, а частка мешканців іноземного походження зменшилася на тлі неспинного зростання перших двох етнічних складників [8, с. 27]. Безсумнівно, що на тому етапі, як слушно наголошує Л. Якубова, саме силою українсько-російського конгломерату, складові якого, ще не ставши на той час на шлях національного самоусвідомлення, будучи обрамленим концептом «самодержавства, православ'я, народності», здійснювалося освоєння краю. Його надзвичайно

виразний колоніальний характер «позбавив чисельно домінуючу етнічну групу – українців – можливостей суттєво впливати на напрям соціально–економічного та суспільно–політичного розвитку краю, оскільки вони тут, як у жодному іншому історичному регіоні України, становили мізерну частку імперської еліти. Замкненість українців у межах селянського стану залишалася вирішальним фактором їх підпорядкованого становища» [7, с. 176].

Реформи 1860–1870 років стали висхідною точкою принципово нового етапу історії Донбасу, коли потреби індустріалізації, формування вугільно–промислового комплексу та розвиток сільського господарства викликали міграцію робочої сили і спричинили прискорення змін в етнічній та поселенській структурі населення. Заохочуючи подальше заселення краю представниками різних етнічних груп, російський царизм, при цьому, насамперед стимулював переселення великоросів із корінних внутрішніх губерній, що було, за оцінкою дослідників, одним із елементів державної політики, спрямованої на поступове «обрусіння» південних українських земель [4, с. 54, 55]. Наприкінці XIX ст. 46,7% цих переселенців на Донбасі були вихідцями з російських губерній, 37,9% – українських, 1,8% – з Кавказу, 0,8% – Білорусі, 8,4% – інших регіонів. Традиційними районами виходу стали Харківська, Курська, Орловська, Таврійська, Полтавська, Чернігівська губернії та Область Війська Донського (ОВД). Близько 40% мігрантів осідало в містах [8, с. 28]. На цей же час припадає і формування певної специфіки етногрупової локалізації в межах регіону. Наприклад, у Старобільському повіті 83,4% населення становили українці. Значні анклавні етнічні росіяни мешкали у Слов'яносербському (23 тис. осіб) та Бахмутському (20 тис. осіб) повітах. Водночас, у Маріупольському повіті були представлені кілька великих груп неслов'янського населення, зокрема: греки (19,0%), німці (7,5%), татари (6,0%), євреї (4,0%) [9, с. 86; 10, с. 338].

Усього за переписом 1897 року на Донбасі налічувалося 30 етнічних груп, серед яких за кількісним складом їх представників спостерігалось абсолютне домінування українців і росіян. Українці і надалі становили більшість населення регіону (62,5%), однак їх частка в його загальній кількості, порівняно з 10–ю ревізією 1858 року, знизилася на 12,5%, що було особливо характерно для промислових районів. Росіян налічувалося 24,2%, що на 10,7% більше, ніж на середину XIX ст. Великими етнічними групами і далі залишалися греки, німці, євреї, татари. Значно менші етнічні згуродження становили білоруси, поляки, серби, молдавани та інші [8, с. 28].

З другої половини XIX ст. у регіоні запускаються потужні механізми генерування процесів державної та адміністративно–територіальної стандартизації, уніфікації етнокультурної сфери, асиміляції етнічних меншин, які й становили підоснову модернізації Російської імперії. Активна взаємна асиміляція була характерною для українців і росіян, що проживали у змішаних селах, а також нечисленних етносів, які потрапили в іноетнічне середовище (білорусів, поляків, молдаван та інших). Очевидно, що кількісне переважання українців не забезпечувало їм не то що культурного домінування, але й достатнього для власного етнозбереження впливу.

Безпосереднім результатом цих процесів, які мали як природний, так і примусовий (політика російщення

була очевидною і спланованою акцією російської влади) характер, стали уніфікація етнічних ознак, пов'язаних насамперед зі сферою господарської діяльності, певна втрата етнічних особливостей у побуті, традиціях, мові і, як наслідок, трансформаційні зміни етнічної самосвідомості.

Утім, не варто приставати і на позиції бездумного культивування ленінської тези про «русифікаторську» роль царату, особливо ж у царині асиміляційної ролі його мовної політики, чим відверто хибує радянська історіографія та частина сучасних вітчизняних дослідників. На нашу думку, більш методологічно вивіреними є підходи Л. Якубової, яка аналізує зазначену проблему у тісному контексті зі складними соціально–економічними та етнокультурними процесами у тогочасній Південно–Східній Україні. Дослідниця, зокрема, наголошує, що «перетворення російської на офіційну мову та мову міжетнічного спілкування у краї на межі XIX – XX ст. неприпустимо ототожнювати з мовним російщенням. Життя справді змушувало всі етнічні громади в офіційних та виробничих практиках послуговуватися цією мовою як засобом комунікації, але про мовну асиміляцію у жодному разі не йшлося» [7, с. 178].

Вищезазначені процеси справляли свій вплив і на релігійну сферу соціуму, визначали його віросповідний спектр, релігійну активність і духовні практики. Переважна більшість населення Донбасу (близько 90%) у другій половині XIX – на початку XX ст. сповідувала православ'я. Істотно поступалися їм за чисельністю вірні протестантських конфесій (більше 3%). Римо–католики становили 1,7% населення, старообрядці – 0,2% і лише 0,1% – мусульмани. Нечисельними групами були представлені віруючі вірмено–григоріанської та вірмено–католицької церков, а також англікани, караїми, іудеї [11, с. 34]. Переважаючі впливи на Донбасі поліетнічної за складом православної конфесії, яка все ж функціонувала переважно на українському та російському ґрунті, зумовлювалися як її офіційною підтримкою з боку російського самодержавства, так і наявністю тут значного за кількістю віруючих православного анклаву та розгалуженої церковної інституційної мережі, більшість якої перебувала в юрисдикції Російської православної церкви.

Своєрідність та суперечливість процесів культурного обміну серед різних соціальних шарів визначалися різними темпами їх інтенсивності, характерними формами та відмінними наслідками. Доволі широко вони охопили землевласників та підприємців, які стали соціальною основою формування правлячої еліти оновленої у пореформену добу Російської імперії. Створювані ними різного роду союзи витворювали нову, позанаціональну за своєю суттю імперську культуру/ідентичність. На іншому полюсі цього процесу перебувало робітництво – нова для імперської Росії соціальна верства, яка у своєму переважному загалі сформувалася з російських селян, які не мали в місцях виходу засобів до існування, а також українців, греків та представників інших етносів. Велике виробництво, що зароджувалося на Донбасі, парадоксальним чином поєднувалося з застосуванням нової техніки та архаїчних суспільних відносин (режим військової дисципліни, нещадна експлуатація працюючих, нелюдські умови праці і побуту). За таких обставин не доводиться говорити про

будь-який культурний обмін. Понад те, потрапляючи у фабричний казан, учорашні селяни, відірвавшись від землі й не набуваючи навичок міського жителя, поступово денационалізувалися і маргіналізувалися, швидко за-своюючи негативні поведінкові стереотипи й сумнівні цінності. Перебуваючи в означеній системі координат, робітничка спільнота акумулювала значний руйнівний потенціал ненависті і протесту не лише щодо влади і власності, правлячої еліти, а й до іноземних інженерів та спеціалістів, котрі працювали поряд на підприємствах. Згодом він нерідко використовувався в своїх інтересах різного роду ліворадикальними та праворадикальними політичними силами. За оцінкою Я. Верменич, «складне переплетення процесів прискореної урбанізації Донбасу та його культурної маргіналізації – явище, яке, по суті, не має аналогів у світовій історії і заслуговує на поглиблення дослідження саме у ключі сумісності асиміляційної політики центру зі зведенням соціальних і культурних бар'єрів» [12, с. 119]. За таких обставин мультикультурний етап етнічної історії Донбаського регіону у складі Російської імперії, колонізаційно–поселенський характер виникнення якого від початку зумовив його засадничо поліетнічний, багатокультурний та поліконфесійний характер з домінуванням слов'янського етнічного субстрату, невпинно добігав кінця.

Інтенсифікація процесів етнокультурної асиміляції та соціальної маргіналізації Донбасу пов'язана з радянською добою, часом фундаментальних змін у соціально–економічному базисі, перетворенням міст на центри суспільно–політичного й економічного життя краю. Міжвоєнний період закарбувався у ментальній пам'яті місцевих мешканців як епоха грандіозної сталінської індустріалізації, шалених темпів урбанізаційних процесів та перетворення Донбасу на флагмана виробничої потуги. Замовчувані ж згадки про коренізацію (українізацію), примусову колективізацію і Голодомор, Великий терор і депортації за національного ознакою, які набули в регіоні особливого розмаху, не лише трансформувалися в утаємничену складову своєрідної «історичної амнезії», а й виявилися вирішальним чинником досягнення лояльності місцевих етнонаціональних громад до радянської влади, їх надійного щеплення від «штаму» націоналізму [7, с. 180]. Саме у міжвоєнний період Донбас перетворився на специфічну лабораторію розробки і реалізації стратегічних планів тотальної денационалізації населення, своєрідним полігоном, на якому випробовувалися постулати майбутнього етнокультурного проекту, утіленому з часом у версії «нової історичної», наднаціональної за своєю суттю, спільноти – «радянського народу»: принципово іншої соціальної та інтернаціональної спільноти людей, об'єднаних як територією, господарством, союзною загальнонародною державою, так і соціалістичною за змістом культурою й загальною метою – побудовою комунізму. Його головною етнічною компонентою з набуттям упривілейованого становища «старшого брата» ставали росіяни (системоутворююча етнічна спільнота), а мовною основою внаслідок цілком зрозумілих причин було проголошено російську.

Загалом наслідками масштабної індустріалізації, неприродних темпів урбанізації та уніфікації на позанаціональній основі культурного й іншого суспільного простору стало розмивання етнічної ідентифікації, формування у мешканців Донбасу відчуття певної

регіональної спільноти та умов постання й посилення регіональної ідентичності з домінуючим впливом російськості. Втім, як констатує І. Кононов, від початку формування Донбаського регіону головним елементом його етнічної структури стало велике ядерне утворення – українсько–російська домінуюча етнічна коаліція [13, с. 17], до характеристики якої сучасні етнополітологи застосовують формулу «переважно російсько–українського культурно–історичного дуалізму» з домішкою інших етнокультурних компонентів [14, с. 142]. Визнаючи цей своєрідний феномен, який формувався упродовж тривалого часу під впливом об'єктивних обставин співіснування різних етносів та відповідної імперської політики і став наслідком зближення ціннісних уявлень українців і росіян, зламу ендегенного порогу між цими етнічними спільнотами, важко не погодитися з заувагою Л. Якубової про втрачені українцями на Донбасі шанси свого національно–культурного поступу. «Складно пригадати інший подібний випадок, – як висновує дослідниця, – де б етнічна більшість¹ зазнала цілковитої та, що найважливіше, стратегічної поразки в питаннях власного етнокультурного й, відповідно, державного розвитку [7, с. 181].

Проте етнічні, національно–культурні ідентитети та існуючі на їх основі системи не мали на Донбасі ієрархічного характеру і не впливали на формування структури соціальних відносин. Визначальним тут був фактор соціально–економічної ієрархії, яка вибудовувалася в умовах домінуючого в економіці краю потужного промислового комплексу за принципом доступу до матеріальних благ і їх розподілу. Масштабні мобілізаційні завдання, продиктовані притаманною компартійній системі ідеологією «індустріального фетишизму», перетворювали робітництво² у своєрідний придаток виробництва. За таких обставин людина звикала до цілковитого одержавлення власного життєвого простору, загальної зрівнялівки, утриманської психології, конформізму, заохочуваного згори, які, зрештою, ставали домінуючою її свідомістю і регуляторами поведінки. Саме в Донбасі виявилися найбільш ефективними найсміливіші модернізаційні проекти конструювання зразків «соціальної інженерії», зреалізовані радянською владою. «Сформований нею штучний «кореол слави» навколо праці металургів і шахтарів, – як зазначає Я. Верменич, – разом із системою нагород, розподілу житла та предметів першої необхідності за «трудовами показниками» створив атмосферу патріотичного пафосу, в якій робітник почувався вершителем не лише власної долі. Лояльність до влади та налаштованість на рекорди тут була вищою, ніж у цілому по країні» [12, с. 121].

Широкомасштабні програми відновлення зруйнованого у ході Другої світової війни господарського

¹ За Всесоюзним переписом населення 1926 року у п'яти округах (Артемівській, Сталінській, Луганській, Маріупольській, Старобільській), що входили на той час у межі Донбаського регіону, проживало 2 932 170 осіб. З них українців – 1 878 002 особи (64,0%), росіян – 764 724 особи (26,1%), греків – 97 739 осіб (3,3%), євреїв – 54 439 осіб (1,9%), інших – 137 266 (4,7%) [15, с. 7, 13, 341, 342, 343].

² На кінець 1930–х років сільське населення регіону зменшилося в півтора раза, натомість кількість містян зростає шестеро. На 1939 рік 68% українців Донбасу були міськими мешканцями, а їхня кількість у міському пролетаріаті нараховувала 1 567 098 осіб [16, с. 54].

комплексу країни та подальшого нарощування її економічного потенціалу відводили Донбасу особливу роль. Залишаючись головною паливно-енергетичною базою, регіон виконував надзавдання у справі будівництва комунізму. У період з 1958 року по 1985 рік лише на території Донецької області було побудовано 12 000 нових підприємств [4, с. 161]. Виконуючи містоутворюючу функцію, вони спонукали до значного зростання міської мережі і активних урбанізаційних та міграційних процесів. Упродовж 1960–1980 років (у період між переписами населення 1959 року та 1989 року) суттєво збільшилася на Донбасі кількість населення – з 6 714 000 осіб у 1959 році (Донецька обл. – 4 262 000, Луганська – 2 452 000) до 8 206 000 осіб у 1989 році (Донецька обл. – 5339 000, Луганська – 2 867 000). Частка міського населення у регіоні за цей час зросла з 84,3% до 89% (у Донецькій обл. – відповідно, з 85,8% до 90,4%, у Луганській – з 79,3% до 86,5%) [17, с. 14; 18, с. 9].

Упродовж 1960–х – першої половини 1970–х років центральна влада надавала Донбаському регіону сприятливі можливості для розвитку в межах радянської системи. Донбас офіційно вважався привілейованим краєм, привабливістю для постійного проживання у якому зростала по мірі підвищення соціальних стандартів, покращення соціально-побутових умов. Водночас, отримання статусу передового «елітного» регіону та особлива прихильність союзного центру ставали своєрідною платою за лояльність, конформізм та підтримку пропагованих у суспільстві певних ідеологічних міфів на кшталт небачених здобутків соціалізму, які з особливим успіхом демонстрував край «шахтарської робітничої слави». Віддаючи належне мобілізаційним якостям радянської ідеології, яка вдало прищеплювала колективістські цінності, Л. Нагорна небезпідставно зауважує, що, водночас, саме «за її допомогою насаджувалися установки на соціальне утриманство, обмеженість потреб, примітивність мотивації» [19, с. 165].

Ознаки кризового стану в Донбасі, як і в інших шахтарських регіонах країни, виявили себе вже з 1970–х років та були пов'язані з відкриттям покладів нафти і газу в Західному Сибіру і зміною вектора народногосподарських капіталовкладень для освоєння багатого на природні ресурси нового регіону. Поступовий занепад вугільної галузі, спад виробництва, зменшення фінансування на реконструкцію шахтного фонду і, як наслідок, зниження продуктивності праці та рентабельності виробництва істотно позначилися і на соціальній сфері, значно погіршили становище шахтарів та їхніх сімей, ускладнили екологічні проблеми. У свою чергу, загострення соціальних суперечностей спричинили страйки донбаських гірників, які пройшли одночасно з робітничими виступами в Кузбасі й Воркуті, наблизивши розпад СРСР.

Вищезазначені процеси справили безпосередній вплив і на зміни у соціокультурній сфері соціуму Донбасу, істотно коригуючи його етнічну структуру, посилюючи суперечності ідентифікаційних і поведінкових практик. Напевно, головною ознакою таких змін у характері етнічного ландшафту регіону стало зменшення за період 1960–1980 років питомої ваги українців (попри збільшення їх абсолютної чисельності) серед усього населення Донбасу та збільшення частки росіян

(українців, відповідно, 56,4% та 50,9%, росіян – 38,4% та 43,8%) [17, с. 174; 20, с. 80]. Залишаючись регіоном значного етнічного розмаїття (окрім українців та росіян, тут проживали греки, білоруси, євреї, татари, казахи, узбеки, вірмени, поляки), Донбас усе більше поглинала хвиля потужних асиміляційних процесів.

Одним із засобів тиску на українців та інших етносів, їх національні цінності, мову й культуру став відчутний вплив трудової міграції росіян. За умов домінування російськості та толерування радянським урядом глобальних проектів русифікації для представників чисельних етнічних груп Донбасу, особливо в 1960–1970 роках, ставало престижним, зручним чи соціально вимушеним ідентифікувати себе з росіянином за національною ознакою, що знаходило відображення в офіційних документах громадянського стану. Переходу до російської національності сприяло й укладення міжетнічних шлюбів, які були особливо поширені серед мігрантів і всляк заохочувалися владою як свідчення успіху національної політики (серед осіб, які вступали до шлюбу упродовж 1960–1980 років у м. Донецьку, росіян було 43,3 – 49,2%) [21, с. 16].

Реальні масштаби російщення та асиміляції поліетнічного соціуму Донбасу яскраво засвідчують зміни щодо мовних уявлень і настанов його мешканців. Масова імміграція з Росії та інших республік посилювала роль російської мови як мови міжнаціонального спілкування, особливо ж у містах, де мігранти здебільшого оселялися. Очевидною серед українців ставала тенденція щодо посилення розбіжності між вибором рідної мови і національною належністю. Якщо у 1959 році українську мову визнавали рідною 87,6% українців, то у 1970 році – 78,3%, 1979 році – 71,6%, а у 1989 – лише 66,4% [8, с. 29]. За переписом 1979 року в Луганській області російську мову називали рідною 95,8% євреїв, 91% греків, 74% татар, 69,9% білорусів [20, с. 80, 81]. Очевидно, що мовна уніфікація в історичній ретроспективі видавалася як магістральний напрям соціокультурних трансформацій у регіоні, які, втім, були лише віддзеркаленням загальносоюзних тенденцій, що гальмували природні процеси етнокультурного відтворення та взаємодії.

Проаналізовані вище історичні передумови формування сучасного соціокультурного ландшафту Донбасу надають переконливі підстави стверджувати, що процес конструювання специфічної регіональної ідентичності мешканців краю, їх самоідентифікації відбувався у тривалому часі під активним впливом різноманітних політичних, ідеологічних, соціально-економічних, демографічних, етнічних та ряду інших чинників. Зауважимо, що складність такого аналізу пояснюється, насамперед, відсутністю усталених у зарубіжній і вітчизняній соціогуманітаристиці підходів щодо змісту базових понять «регіон» та «ідентичність». Так, один з найвідоміших дослідників феномену «регіон» М. Долішній, як і низка його одномудців, трактують поняття «регіон» як «територія, яка є очевидною єдністю з географічної точки зору або такою територіальною єдністю, спадкоємність і населення якої поділяє спільні цінності та намагається зберегти і розвивати свою самобутність з метою стимулювання культурного, економічного та соціального прогресу» [22, с. 108]. На розмитості сучасних тлумачень «регіону» наголошує російська дослідниця А. Карімова. На її думку, вони не дають змоги повною мірою розкрити природу тих

історичних, географічних, економічних, етнокультурних ознак, які є для регіону системоутворюючими. Тим часом, будучи фрагментом глобального соціуму, «регіон здатен інтегрувати, розмежовувати, розподіляти, брати участь в організації глобальних взаємозалежностей» [23, с. 32–33]. Вітчизняний політолог Т. Татаренко звертає увагу на те, що, хоч з якого погляду підходити до визначення «регіону», не можна абстрагуватися від розуміння його як соціокультурної «множинності в єдності», функціонування якої забезпечується не лише економічними параметрами, але й трансляцією культури. «Регіон завжди є самодостатній і самобутній, тобто має внутрішній соціокультурний код, який є домінуючим чинником виділення регіону. Соціокультурний код інтегрує місцеву трансформацію природно-географічних, геополітичних, геоekonomічних та інших ознак» [24, с. 18].

Враховуючи розмитість поняття «регіон», яким позначають і великі макрорегіони, і окремі області, Л. Нагорна доходить висновку, що все це робить неконкретним, до певної міри метафоричним і саме поняття «регіональна ідентичність». За Л. Нагорною «у сумарному вигляді регіональну ідентичність можна представити як сконцентроване у певних системах цінностей уявлення про місце регіону у загальнонаціональному просторі, а також сформовані на цій основі моделі поведінки. У ній відбивається також нечітко усвідомлене прагнення регіональної спільноти до розширення прав і компетенцій регіональної влади, збереження власної самобутності, народних традицій. Сміслові наповнення регіональної ідентичності можна передати формулою «Мій край – мій рідний дім». Роль регіональної ідентичності незмірно зростає у соціумах, які історично сформувалися з частин, що перебували в різних державних утвореннях (типовим прикладом таких є соціум Донбаського регіону – В. В.). Тут, як зазначає Л. Нагорна, складне переплетіння в регіональній ідентичності «архетипів світосприймання і поведінських стереотипів, успадкованих від минулого, і сучасних реалій, створених різноспрямованістю інтересів, зумовлене мінливістю, нестійкістю тієї системи уявлень, з яких вона складається» [19, с. 79, 80].

Про наявні труднощі у дослідженні Донбасу та наукового аналізу регіональної ідентичності його соціуму у контексті традиційного регіоналізму, типологічні й класифікаційні параметри якого базуються на виділенні історично сформованих регіонів, які у ході еволюції перетворилися на соціокультурні спільноти, наголошує Я. Верменич. Адже Донбас, який територіально сформувався з частин Слобожанщини, Запорозжя, земель Війська Донського, як висновує дослідниця, «не є історичним регіоном», а його чимала територія аж до кінця XVIII ст. «була типовим «фронтиром», місцем «зустрічі, далеко не завжди мирної, різних ментальностей, життєвих стилів, поведінкових стереотипів» [12, с. 118, 119, 120]. Дослідження проблем Донбасу, як «сконструйованого» переважно з економічних і політичних міркувань регіону (зрештою, стан його розділеності кордоном між РСФРР та УСРР залишається і донині), Я. Верменич безспідставно пропонує здійснювати у контексті популярного у нинішній світовій науці дискурсу рубіжності, «кордонних стратегій», погранич як осередків своєїрідної «гібридної» ідентичності і ментальних просторів, у яких химерно переплелися категорії «свій – чужий», «інший – інакший», «лояльний – нелояльний» тощо [12, с. 109].

Подібні підходи цілком суголосні і з розглядом історії та сьогодення Донбасу крізь призму запровадженої І. Валлерштайном категорії «напівпериферія». Напівпериферія Донбасу, як території значно меншою мірою прив'язаною до українського Центру і, відповідно, з мінімальними впливами Києва, була переважно імітаційною, створеною Кремлем у власних економічних та геополітичних інтересах. Водночас, конструюючи місцеву регіональну ідентичність, Москва активно насаджувала ідею особистості цієї території, пріоритет економічної спільноти над будь-якою іншою, а високу економічну розвиненість донбаського соціуму – як підставу вважати особливим, більш передовим, порівняно з іншими спільнотами. Саме у такий спосіб Донбас поволі перетворювався на своєрідну «напівпериферію», яка, з одного боку, активно підживлювалася Кремлем значними фінансовими впливаннями, а з іншого, ним же маргіналізувалася і денационалізувалася.

Така оцінка цілком корелюється і з характеристикою специфічності Донбасу професора історії Індіанського університету (США) Г. Куромії. Досліджуючи особливості регіональної ідентичності, яка сформувалася у цьому порубіжному регіоні за радянську добу, він застерігав, що вона «не може бути легко підпорядкована національним ідентичностям – українській чи російській», про «концептуальну небезпеку надмірного зосередження на нації та/або класі за рахунок усіх інших ідентичностей». Відмінності між українцями та росіянами тут часто були розпливчастими, нечіткими, а подібності у звичаях і мовна близькість – виразно амбівалентними. Корені привабливості Донбасу Г. Куромія відшукує в «негативній свободі» окраїнних земель, у «незалежному мисленні вільного степу». Саме тому, як стверджує дослідник, «Донбас завжди був проблемою і для Москви, і для Києва. Він зберіг свою славу і, певною мірою, й дух вільного степу, де людиність далеко від метрополій уперто захищає свої інтереси, часто поводяться як опортуністи або найманці, щоб лиш утримати свободу» [25, с. 541–554; 26, с. 473].

Фахівці з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, які щойно завершили фундаментальне дослідження «Донбас в етнополітичному вимірі» (2014 рік), уникаючи гіперболізації впливу соціокультурних чинників давньої соціальної історії на сучасність, слушно фокусують увагу на неمالій значущості цієї історії взагалі, як і сформованих упродовж неї особливостей регіональної ідентичності та мотиваторів соціальної поведінки мешканців Донбасу [14, с. 538, 539]. Серед найвпливовіших складників цього комплексу вони виокремлюють такі:

- руська (протоукраїнська) і власне українська колонізація краю, її економічні, демографічні та соціальні наслідки;
- стихійне, організоване та заохочуване, добровільне і примусове переселення в регіон носіїв близьких і відмінних етнокультурних та поведінкових традицій: українців, росіян – вихідців з російських губерній (становили більшість працівників промислових підприємств), а також білорусів, сербів, хорватів, чорногорців, волохів, греків, болгар, німців, татар, євреїв та інших;
- об'єктивно зумовлені та інспіровані царською владою процеси російщення соціуму Донбасу, тотально

русифікаторська політика комуністично–радянського режиму;

– нетривала і непослідовна політика «українізації» краю та самоорганізації національних меншин, а відтак жакливі наслідки примусової колективізації та Голодомору, Великого терору і депортацій за національною ознакою, вчинені владою щодо українства та представників інших етнічних спільнот;

– масштабні і тривалі у часі репресії та гоніння комуністично–радянського режиму як ефективний засіб досягнення лояльності місцевих етнонаціональних громад, видалення з їх колективної пам'яті формотворчої самоідентифікаційної матриці, надійного щеплення від будь-якого «штаму» націоналізму;

– абсолютне та відносне (невелике, порівняно з іншими областями) переважання етнічних українців, значна кількість осіб російської національності та менш ніж п'ятивідсоткова частка громадян усіх інших національностей у вельми поліетнічній етносоціалній структурі населення регіону;

– змагання і домінування серед населення Донбасу російської та української культурних традицій і мовних практик з великою перевагою перших (передовсім у містах), наявність двох різноспрямованих історичних векторів – російського та українського проєктів, у єдності і боротьбі яких викристалізувалася специфіка Донбасу;

– колоніальний характер освоєння краю російським самодержавством, тотальна політика русифікації та денационалізації радянським режимом і, як наслідок, втрата чисельно домінуючої етнічною групою – українцями можливостей суттєво впливати на напрям соціально–економічного та суспільно–політичного розвитку регіону, їх стратегічна поразка в питаннях власного етнокультурного й, відповідно, державного розвитку;

– складне переплетення процесів прискореної урбанізації Донбасу та його культурної маргіналізації, втрата учорашніми селянами (саме вони становили переважну частину верстви робітництва) традиційних селянських цінностей та засвоєння ними негативних поведінкових стереотипів, базованих на залишковій патріархальності та набутих зрівняльних, радикальних настроях;

– система загальної зрівнялівки, утриманська психологія, патерналізм, захоочувані радянською владою, неминуче породжували конформізм і лояльність до неї, звичку до цілковитого одержавлення власного життєвого простору;

– переважання чинників соціально–економічного характеру в ознаках регіональної самоідентифікації більшості жителів Донбасу і структурі мотиваторів їх суспільної поведінки, незалежно від національності (етнічного походження і самоусвідомлення), соціального статусу, віку тощо.

Список використаних джерел

1. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – 511 с.
2. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України (Нариси) / М. Є. Горелов, О. П. Моця, О. О. Рафальський. – К.: ТОВ УВПК «Екс Об», 2006. – 632 с.
3. Подов В. І. Історія Донбасу / В. І. Подов, В. С. Курило. – Луганськ: ДЗ ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2009. – 300 с.
4. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: етнополітичний аспект динаміки: Монографія / Ю. О. Ніколаєць. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 188 с.
5. Брехуненко В. А. Взаємини козацьких спільнот Східної Європи в XVI – середині XVII ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В. А. Брехуненко; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2000. – 25 с.
6. Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. / В. О. Пірко. – Донецьк: Схід. видавн. дім, НТШ–Донецьк, 2003. – 182 с.
7. Якубова Л. Д. Процес українського націєтворення VS імперські практики маргіналізації на Донбасі (XVIII – початок XIX ст.) / Л. Д. Якубова // Український історичний журнал. – 2015. – №4. – С.173–188.
8. Пашина Н. П. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н. П. Пашина // Політичний менеджмент. – 2005. – №1 (10). – С.24–34.
9. Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І. Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.72–98.
10. Буланова Н. Формування етноконфліктного простору Катеринославщини в останній чверті XVIII–XIX ст. / Н. Буланова // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Л.: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії, вид-во «Логос», 2012. – Книга 1. – Частина 1: Історія. – С.334–344.
11. Войналович В. А. Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність / В. А. Войналович, Н. І. Кочан. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 304 с.
12. Верменич Я. В. Донбас у контексті теорій порубіжжя: соціогуманітарний аналіз / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2015. – №1. – С.108–134.
13. Кононов І. Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу / І. Ф. Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції. – Луганськ: Знання, 2006. – С.5–27.
14. Донбас в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
15. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Т. XXX: Украинская Социалистическая Советская Республика (Степной подрайон, Днепропетровский подрайон, Горнопромышленный подрайон). – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1930. – 463 с.
16. Малярчук Н. Г. Росіяни в Донбасі (20–30-ті рр. XX ст.) / Н. Г. Малярчук: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2006. – 19 с.
17. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М.: Госстатиздат, 1963. – 209 с.
18. Демографический ежегодник. 1990: Госкомстат СССР. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 639 с.
19. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
20. Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 159 с.
21. Філіпцова О. В. Генетико–демографічні процеси в урбанізованих популяціях Східної України: автореф. дис. ... канд. біолог. наук / О. В. Філіпцова; Харківський державний університет. – 1998. – 16 с.
22. Регіональна політика та механізми її реалізації / за ред. М. І. Долішнього. – К.: Наукова думка, 2003. – 503 с.
23. Каримова А. Б. Регионы в современном мире / А. Б. Каримова // Социс. – 2006. – №5. – С.32–41.
24. Татаренко Т. Регіональний фактор у політичному житті України: монографія / Т. Татаренко. – Луганськ: Вид-во «СНУ ім. В. Даля», 2005. – 416 с.
25. Куромія Г. Донбас поміж Україною та Росією: позанаціональна ідентичність? / Г. Куромія // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів. – Луганськ: Знання, 2002. – С.541–554.
26. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько–російське прикордоння, 1870–1990-ті роки / Г. Куромія. – К.: Основи, 2002. – 493 с.

References

1. Kryp'yakevych I. P. Istorija Ukrai'ny / I. P. Kryp'yakevych. – L'viv: Svit, 1990. – 511 s.
2. Gorjelov M. Je. Cyvylizacijna istorija Ukrai'ny (Narysy) / M. Je. Gorjelov, O. P. Mocja, O. O. Rafal's'kyj. – K.: TOV UVPK «Eks Ob», 2006. – 632 s.

3. Podov V. I. Istorija Donbasu / V. I. Podov, V. S. Kurylo. – Lugans'k: DZ LNU im. Tarasa Shevchenka, 2009. – 300 s.
4. Nikolajec' Ju. O. Poselens'ka struktura naselennja Donbasu: etnopolitychnyj aspekt dynamiky: Monografija / Ju. O. Nikolajec'. – K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraїny, 2012. – 188 s.
5. Brehunenکو V. A. Vzajemny kozac'kyh spil'not Shidnoi' Jevropy v XVI – seredyni XVII st.: avtoref. dys. ... d–ra ist. nauk: spec. 07.00.02 «Vsesvitnja istorija / V. A. Brehunenکو; Instytut ukrai'ns'koї arheografii' ta dzhereloznavstva im. M. S. Grushevs'kogo NAN Ukraїny. – K., 2000. – 25 s.
6. Pirko V. O. Zaseleennja Donechchyny u XVI–XVIII st. / V. O. Pirko. – Donec'k: Shid. vydavn. dim, NTSh–Donec'k, 2003. – 182 s.
7. Jakubova L. D. Proces ukrai'ns'kogo nacijetvorennja VS impers'ki praktyky marginalizacii' na Donbasi (XVIII – pochatok XIX st.) / L. D. Jakubova // Ukraїns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2015. – №4. – S.173–188.
8. Pashyna N. P. Etnomovnyj chynnyk politychnoi' identychnosti v Donbasi / N. P. Pashyna // Politychnyj menedzhment. – 2005. – №1 (10). – S.24–34.
9. Kononov I. Donbas: etnichni harakterystyky regionu / I. Kononov // Sociologija: teorija, metody, marketyng. – 2003. – №2. – S.72–98.
10. Bulanova N. Formuvannja etnokonfliktного prostoru Katerynoslavshyny v ostannij chverti XVIII–XIX st. / N. Bulanova // Istorija religij v Ukraїni: naukovyj shhoričnyk / uporjad. O. Kyrychuk, M. Omel'chuk, I. Orlevych. – L.: Instytut religijeznavstva – filija L'vivs'kogo muzeju istorii' religii', vyd–vo «Logos», 2012. – Knyga 1. – Chastyna 1: Istorija. – S.334–344.
11. Vojnalovych V. A. Religijnyj chynnyk etnopolitychnyh procesiv na Donbasi: istorija i suchasnist' / V. A. Vojnalovych, N. I. Kochan. – K.: Instytut politychnyh i etnonacional'nyh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukraїny. – 304 s.
12. Vermeonych Ja. V. Donbas u konteksti teorij porubizhzhja: sociogumanitarnyj analiz / Ja. V. Vermeonych // Ukraїns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2015. – №1. – S.108–134.
13. Kononov I. F. Donbas ta Galyčyna: pryčyny napruzhenosti v stosunkah ta poshuk istoryčnogo kompromisu / I. F. Kononov // Stosunky Shodu ta Zahodu Ukraїny: mynule, s'ogodennja ta majbutnje: Materialy Vseukrai'ns'koї konferencii'. – Lugans'k: Znannja, 2006. – S.5–27.
14. Donbas v etnopolitychnomu vymiri. – K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraїny, 2014. – 584 s.
15. Vsesojuznaja perepis' naselenija 1926 goda. – T. XXX: Ukrainskaja Socialističeskaja Sovetskaja Respublika (Stepnoj podrajon, Dnepropetrovskij podrajon, Gornopromyšlennyj podrajon). – M.: Izdanie CSU Sojuza SSR, 1930. – 463 s.
16. Maljarchuk N. G. Rosijany v Donbasi (20–30-ti rr. XX st.) / N. G. Maljarchuk: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. – Donec'k, 2006. – 19 s.
17. Itogi Vsesojuznoj perepisi naselenija 1959 goda. Ukrainskaja SSR. – M.: Gosstatizdat, 1963. – 209 s.
18. Demografičeskij ezhegodnik. 1990: Goskomstat SSSR. – M.: Finansy i statistika, 1990. – 639 s.
19. Nagorna L. P. Regional'na identyčnist': ukrai'ns'kyj kontekst / L. P. Nagorna. – K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraїny, 2008. – 405 s.
20. Nacional'nyj sostav naselenija SSSR. Po dannym Vsesojuznoj perepisi naselenija 1989 g. – M.: Finansy i statistika, 1991. – 159 s.
21. Filipcova O. V. Genetyko–demografični procesy v urbanizovanyh populjacijah Shidnoi' Ukraїny: avtoref. dys. ... kand. biolog. nauk / O. V. Filipcova; Harkivs'kyj derzhavnyj universytet. – 1998. – 16 s.
22. Regional'na polityka ta mehanizmy i'i' realizacii' / za red. M. I. Dolishn'ogo. – K.: Naukova dumka, 2003. – 503 s.
23. Karimova A. B. Regiony v sovremennom mire / A. B. Karimova // Socis. – 2006. – №5. – S.32–41.
24. Tatarenko T. Regional'nyj faktor u politychnomu zhytti Ukraїny: monografija / T. Tatarenko. – Lugans'k: Vyd–vo «SNU im. V. Dalja», 2005. – 416 s.
25. Kuromija G. Donbas pomizh Ukraїnoju ta Rosijeju: pozacional'na identyčnist'? / G. Kuromija // Globalizacija. Regionalizacija. Regional'na polityka: Hrestomatija z suchasnoi' zarubizhnoi' sociologii' regioniv. – Lugans'k: Znannja, 2002. – S.541–554.
26. Kuromija G. Svoboda i teror u Donbasi. Ukraїns'ko–rosijs'ke prykordonnja, 1870–1990–ti roky / G. Kuromija. – K.: Osnovy, 2002. – 493 s.

Vojnalovych V. A., Doctor of Political Science, Professor, the Head of the Department of Ethnic and Political Studies, the I. F. Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), v_vojnalovych@ukr.net

Social and cultural profile of Ukrainian Donbas and historical preconditions of its formation

The author analyzes the impact of social and cultural factors on the formation process of Ukrainian Donbas regional identity and emphasizes the colonial character of its development under Russian tsarism, policy of total Russification under the Soviet regime, tangled processes of accelerated urbanization and cultural marginalization, and competition, struggle and domination of the two opposite trends – Russian and Ukrainian projects – that profiled regional specificity.

Keywords: ethnic groups, region, regional identity social and cultural factors, assimilation, social marginalization.

Войналович В. А., доктор политических наук, профессор, заведующий отделом этнополитологии, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Украина, Киев), v_vojnalovych@ukr.net

Исторические предпосылки формирования социокультурного профиля украинского Донбасса

Анализируя влияние социокультурных факторов древней и новейшей истории на формирование региональной идентичности украинского Донбасса, автор акцентирует внимание на колониальном характере освоения края российским самодержавием, тотальной политике русификации и денационализации советского режима, сложном переплетении процессов ускоренной урбанизации и культурной маргинализации, соревновании и доминировании двух разнонаправленных исторических векторов – российского и украинского проектов, в единстве и борьбе которых кристаллизировалась специфика региона.

Ключевые слова: этнические группы, регион, региональная идентичность, социокультурные факторы, этнокультурная ассимиляция, социальная маргинализация.

* * *

УДК 94(477)«2002/2006»

Мигальчан І.,
викладач, Чернівецький медичний коледж
Буковинського державного медичного університету
(Україна, Чернівці), milashka_lilo@mail.ru

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЧЕТВЕРТОГО СКЛИКАННЯ

Проаналізовано діяльність Верховної Ради України четвертого скликання. Охарактеризовано чисельний та партійний склад парламенту, розкрито особливості формування депутатських фракцій і груп, проаналізовано законодавчу діяльність у сфері державного будівництва та конституційного законодавства, розглянуто основні форми міжнародної роботи та міжпарламентського співробітництва.

Поряд із позитивними результатами роботи Верховної Ради України четвертого скликання окреслено й коло невирішених питань та проблем.

Ключові слова: Верховна Рада України четвертого скликання, парламентська фракція, державне будівництво, конституційна реформа, міжнародна діяльність.

Трансформаційні процеси, які переживає Україна на сучасному етапі, посилюють роль Верховної Ради як демократичного представницького органу. Адже, саме парламент є ключовим елементом сучасних політичних систем і своєрідним барометром політичного життя країни. У будь-якій країні парламент відіграє роль стабілізаційного чинника в суспільстві й поза ним не може бути демократії. В контексті цього актуалізується потреба вивчення та осмислення попереднього досвіду державотворчої діяльності українських парламентів. Ретельний аналіз виборчого законодавства, основних напрямів законотворчої діяльності та чинників, що